על דין ודיבורים

תגובה על מאמרו של יעקב ידגר: "טקס מפלג – הקראת פסק הדין במשפט דרעי כאירוע מדיה של נידוי והשפלה"

אריאל בנדור*

תפקיד מרכזי של כתיבה משפטית בין־תחומית הוא בחינה בכלים שאינם אינטואיטיביים בלבד של הנחות עובדתיות וערכיות שהכתיבה המשפטית המסורתית רוויה בהן. על רקע זה הרשימה מבקרת את המאמר של ד"ר יעקב ידגר, העוסק בשידור הישיר ברדיו של הקראת פסק הדין במשפט הפלילי של אריה דרעי. אכן, שידור זה היה אירוע נדיר ביותר, שעורר תהייה וראוי בהחלט למחקר שאינו משפטי בלבד. ברשימה נטען, בעיקר, כי המאמר אינו מבוסס מספיק על חקירה עובדתית. נוסף על כך, חלק מן הטענות הפרשניות המופיעות במאמר – המתייחסות לקטע מפסק הדין ששודר ברדיו ומיועדות להוכיח את כוונת השופטים – מתעלמות מהיבטים משפטיים רלוונטיים, ובסופו של דבר אינן מהוות אינדיקציות של ממש לקיומה של הכוונה המיוחסת לבית המשפט. מבחינות אלו, לא זו בלבד שהמאמר אינו מסייע דיו לאמינות בהארת היבטים שהמחקר המשפטי המסורתי אינו ער להם או מתעלם מהם, אלא במובנים מסוימים אף משעתק פגמים המאפיינים חלק מן השיח המשפטי המסורתי החד־תחומי וגורעים מערכו המדעי.

על מחקר משפטי בין־תחומי

1. עיסוק אקדמי בין־תחומי במשפט, המבוסס על ידע, תובנות ומתודולוגיות השאובים מדיסציפלינות אחרות, מאפיין במידה רבה את האקדמיה המשפטית בת־זמננו. הפקולטה למשפטים של אוניברסיטת חיפה שמה לה לדגל, מיום היווסדה, את ההוראה והמחקר הבין־תחומיים. כך, כשליש מהמרצים חברי סגל הפקולטה הם בעלי השכלה אקדמית שאינה

---

* פרופסור חבר ודיקן, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה.

אני מודה ליובל יונאי, איש החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת חיפה, ששיחה מאלפת עמו סייעה לי מאוד בגיבוש הרשימה; ולעמיתיי, שולמית אלמוג, דורון מנשה ואמנון רייכמן, ולמערכת דין ודברים, על הערותיהם החשובות.

nevo.co.il

משפטית בלבד – בין היתר בכלכלה, בפילוסופיה, בפסיכולוגיה, בהיסטוריה, בספרות ובמתמטיקה – וגם רבים מחברי הסגל האחרים עוסקים במחקר בין־תחומי; בפקולטה נלמדים כמה מקצועות חובה לא־משפטיים במדעי הרוח והחברה; והיא מעודדת את הסטודנטים ללמוד באחת מתשע תכניות משותפות, המקנות לצד התואר במשפטים גם תואר בתחום נוסף. גם ייסוד כתב העת דין ודברים, המדגיש פרסום מחקרים משפטיים בין־תחומיים, מבטא את החשיבות המיוחדת של המחקרים האלה ואת אפיונה של הפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה כפקולטה בין־תחומית.

2. צמיחת המחקר המשפטי הבין־תחומי ניתנת להסבר על רקע הבעייתיות המאפיינת לעתים קרובות את השיח המשפטי שבאקדמיה (ואף בפרקטיקה) המשפטית המסורתית – "החד־תחומית". על בעייתיות זאת עמד במילים חריפות – ברוח ביקורתו של פוזנר (Posner)[1] – רון שפירא:

> המשפט לא עבר תהליך ביסוס כדיסציפלינה מחקרית עד עצם היום הזה. תהליך כזה מצריך, לדעתי, בעיקר ביטוס סברות־כרס שמשפטנים משתמשים בהן מעשה־שגרה בטיעוני מדיניות משפטיים (כגון, השערות בנוגע לשאלות מהי תחושתו המוסרית של הציבור, מה יעיל מבחינה כלכלית, מה מרתיע את הרבים, מה שכיחותו של סיכון מסוים וכיוצא בהן) על חקירה אמפירית תקפה, בהשתדלות להשתית פרקים עיקריים של החשיבה המשפטית על טענות הניתנות להפרכה, ובמאמץ כן להפחית את העמימות או מידת אי־הוודאות בניסוחן וביישומן של הוראות דין. ... אני מכיר בערכם העצמאי של מיעונים רטוריים שאינם מבוססים על הוכחה, של עיון מטאפיזי, לשוני ומושגי של הכללות, הפשטות והרחבות של כללים; ואולם ... הימנעות שיטתית מחקירה עובדתית הופכת, לדאבוני, את הדיון המשפטי במדיניות רצויה למפוקפק. חלקים רבים מדי מן הדינים המשפטיים והתורת־משפטיים כוללים טענות בעלמא, שאינן ניתנות להפרכה או לאישוש, שברי טיעון, הקדמות לטיעונים שאינן מפותחות למסקנות, מסקנות בלתי־מבוססות ומלל עקר שאיננו מגביל כמעט את היצע הפרשנויות הקבילות שלו. בעיה זאת נוגעת במחקר המשפטי ובפרקטיקה המשפטית גם יחד, על שתי שלוחותיה: החקיקה והפסיקה, והיא איננה מיוחדת לשיטת משפט זו־או־אחרת.[2]

---

1. ראו בעיקר: Richard A. Posner, *The Problematics of Moral and Legal Theory* (1999).
2. רון שפירא, "מנחם מאוטנר: על החינוך המשפטי", עיוני משפט כז (תשס"ד) 821, בעמ' 824-825; ראו גם אריאל בנדור, "הטיית משפט, הכרת פנים – מחשבות ביקורתיות על 'משפט כספרות'", מחקרי משפט יח (תשס"ב) 85, בייחוד בעמ' 116 וההערות שם.

nevo.co.il

למעשה, דומה כי השיח המשפטי המסורתי – שלכאורה הוא חד־תחומי – מתאפיין לעתים קרובות בבין־תחומיות לא מודעת. כלומר, הוא עוסק לגופן בהרבה סוגיות שבמהותן אינן משפטיות, ולא רק בבבואתן המשפטית. זאת בלא מודעות מספקת לכך שהסוגיות האלה, כשלעצמן, נוגעות בתחומי ידע אחרים[3] ושעיסוק רציני בהן – לפחות לצרכים מדעיים־אקדמיים ולא מתוך אילוצים מעשיים, כגון חובת בית המשפט להכריע בכל הסכסוכים המובאים לפניו במסגרת סמכותו – דורש שליטה בתחומים האלה ואינו עניין לשכל ישר בלבד.[4]

3. והנה, מחקרים משפטיים בין־תחומיים עשויים לאפשר ביסוס או הפרכה מדעיים של טענות או הנחות העומדות ביסוד שיח משפטי אקדמי או פרקטי, שאכן נשענות במקרים רבים בעיקרן על שכל ישר, סטריאוטיפים, אינטואיציה וקיצורי דרך מנטליים (יוריסטיקות),[5] וידיעות וניסיון חיים אישיים של מחוקקים, שופטים ואנשי אקדמיה.

זאת ועוד: מחקר משפטי בין־תחומי עשוי לחדור מבעד למסכה של כללי המשפט המוצהרים. שכן, קשה לחשוף ולהכיר את פני המשפט אך באמצעות כללי הפרשנות המשפטיים המסורתיים, שהם חלק מן המשפט עצמו. נקודות משען שיקדמו חשיפה והכרה כאלה צריכות להיות מחוץ למשפט ולתורת המשפט.[6]

בחינת המשפט ותופעות משפטיות מנקודות מבט של דיסציפלינות אחרות גם עשויה להרחיב ולהעשיר את הבנת פועלו של המשפט. שיח משפטי חד־תחומי מתמקד בתוכן הכללים המשפטיים, בפרשנותם ובשיקולי המדיניות שביסודם, ואילו מחקר לא משפטי של המשפט מיועד לעתים לחשוף את השלכותיו הלא משפטיות של המשפט, ובכלל זה את השלכות המשפט שאינן תוצאה ישירה, מוצהרת ומכוונת של הכללים המשפטיים והפעלתם.

ולבסוף: עיסוק בין־תחומי עשוי לתרום כמובן לחקר המשפט כמו גם לחקר תחומים אחרים שהמחקר עוסק בהם, ואף לתרום ליצירת דעת בין־תחומית חדשה, שאיגה משפטית או "לא משפטית".[7]

---

3. לדוגמה ראו אריאל בנדור, "המשפט המינהלי כתורת מינהל", משפט וממשל א (תשנ"ב) 145, בעמ' 146.
4. השוו לטענתו של מנחם מאוטנר, כי הציפייה ששופטים יעסקו בחקירה ודרישה מקיפות, מתוך התירה להשגת תמונת מצב מלאה ומדויקת, היא "בלתי־מתיישבת עם טבעו המיוחד של ההליך השיפוטי כדרך קבלת החלטות" (מנחם מאוטנר, "שכל־ישר, לגיטימציה, כפייה: על שופטים כמספרי סיפורים", פלילים ז (תשנ"ט) 11, בעמ' 51). לדעתו, דרך כזאת לקבלת החלטות "קרובה לדגם הדעת התיאורטית, זה המופעל על־ידי מלומדים אקדמאיים הפועלים במסגרתן של פרדיגמות מחקר אקדמיות" (שם, שם). מאוטנר סובר, כי "על שופטים לפעול על־פי דגם התבונה המעשית, ועל האקדמיה לפעול על־פי דגם הדעת התיאורטית" (שם, בעמ' 55, בהערה 116); ראו גם בנדור (לעיל, הערה 2), בעמ' 106-110.
5. השוו: *Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment* (Thomas Gilovich, Dale Griffin, Daniel Kahneman – eds., 2002).
6. לחשיפה של ההנחות החוץ־משפטיות שעליהן השיח של דיני הראיות מבוסס, השוו דורון מנשה, "שיקול דעת עובדתי, חופש הוכחה ותיזות בדבר מקצועיות השפיטה", הפרקליט מג (תשנ"ו) 83.
7. השוו לעניין "משפט וספרות", שולמית אלמוג, משפט וספרות (נבו, 2000), 30-31.

nevo.co.il

בסגולות האלה של המחקר המשפטי הבין־תחומי אין כמובן כדי לייתר את העיון המשפטי החד־תחומי – "הפנימי" – או לפגוע במעמדו כבסיס המחקר המשפטי. שכן, לא ניתן לוותר על שיח משפטי אקדמי המתמקד בהכללה ובהפשטה של הדין. אי־אפשר לעסוק במשפט בראייה בין־תחומית, או באופן אחר כלשהו, מבלי להתבסס על תובנות שהעלו מחקרים חד־תחומיים. הערכה בין־תחומית – "חיצונית" – של כללים משפטיים טעונה תחילה גיבוש, פרשנות ואנליזה של אותם כללים.[8]

עם זאת, על רקע מגוון הפונקציות שמחקר משפטי בין־תחומי עשוי למלא אני מוצא את עצמי, מצטער לא פעם על כך שהשכלתי האקדמית השיטתית היא במשפטים בלבד, ואני אף מתקנא באלה מעמיתיי שרכשו ידע והשכלה רחבים יותר, המאפשרים להם להתבונן במשפט באמצעות כלים מדעיים מבחוץ, ולדון בו – לחשוף אותו, לבקרו ולהציע בו רפורמות – מתוך פרספקטיבה רחבה ועשירה יותר.

4. ובכל זאת: דומה שבאופי בין־תחומי של מחקר משפטי כשלעצמו אין כדי להבטיח עמידה בסטנדרטים שמחקרים משפטיים מסורתיים לא תמיד עומדים בהם. כך, לדוגמה, במאמר קודם טענתי, כי ניתוח בכלים ספרותיים של פסקי דין ("משפט כספרות") עשוי ללקות, ובפועל גם לוקה לא פעם, בהעלאת השערות, סברות וספקולציות לא מוכחות או מסקנות בלתי מבוססות, למשל בדבר מניעים של שופטים ושיקוליהם. לטיעונים או למסקנות מסוימים, לא זו בלבד שאין בסיס מוצק, אלא שהסתברות אמִתותם, אם בכלל, היא נמוכה אף על פי אמות מידה צנועות יותר – של שכל ישר יום־יומי.[9]

בעיה נוספת העשויה להתעורר היא מתן הסברים ופרשנויות לתופעות משפטיות השאובים מדיסציפלינה לא משפטית, בלא היזקקות מספקת – ובמקרה של כותבים שאינם בעלי השכלה משפטית, אולי אף ללא מודעות מלאה – לתשתית הרלוונטית של נורמות משפטיות. כך, לדוגמה, הכרעה המתחייבת מהוראת דין ברורה עשויה להתפרש כמבטאת מדיניות מהותית של בית המשפט; ואילו טענה בדבר מדיניות מסוימת שנורמה משפטית נועדה לקדם עשויה להיטען בלא מודעות למקורות משפטיים המצהירים על מדיניות שונה, כגון דברי ההסבר הרשמיים להצעות חוק. בעיה מקבילה עשוי לעורר מחקר משפטי בין־תחומי שאינו נשען על בקיאות מספקת בתחום הלא משפטי, או הכולל יישום בלתי רגיש לספרה המשפטית של תובנות השאובות מתחום זה.

בעייתיות מיוחדת מעוררים, לדעתי, אותנו מחקרים הדנים במשפט מהיבטים של מדעי החברה הלוקים בפגמים המאפיינים חלק מן המחקר המשפטי המסורתי שמחקר משפטי בין־

8. ראו אריאל בנדור, "משפט מינהלי מול המציאות", מחקרי משפט טו (תש"ס) 365, בעמ' 375; לחשיבות של הערכה "חיצונית" של המשפט – בלשונו של Posner: "תאוריה משפטית" – ולאי־הסתפקות בשיח משפטי "פנימי", ראו: Richard A. Posner, *Frontiers of Legal Theory* (2001), 1-2; וראו גם: Ernest J. Weinrib, "Legal Formalism: On the Immanent Rationality of Law", 97 *Yale L.J.* (1988) 949; אמנון רייכמן, "פלורליזם משפטי פורמלי", בטאון אוניברסיטת חיפה (סתיו תשס"ג) 18.

9. ראו בנדור (לעיל, הערה 2), בעמ' 111.

nevo.co.il

תחומי נועד לכאורה להתמודד עמם. כוונתי היא למחקרים משפטיים בין־תחומיים שטיעוניהם החוץ־משפטיים מסתמכים בעיקרם, בדומה למחקרים משפטיים חד־תחומיים פגומים, על שכל ישר, סטריאוטיפים, אינטואיציה וידיעות וניסיון חיים אישיים, במקום על מידע ותובנות עובדתיות בדוקים.

5. אמנם עניין זה אינו פשוט. שכן רבים ממדעי החברה מתמקדים, אפילו במחקרים כמותניים[10] ולא כל שכן במחקרים איכותניים, בנתונים עובדתיים שרובם ככולם אינם ודאיים. כך, בין היתר, נעשה שימוש בהיסקים בעלי אופי סטטיסטי מסקרים וממשאלים, בהיסקים בעלי אופי אינדוקטיבי המסתמכים על "ראיות נסיבתיות", בהתבוננות על ידי החוקרים, שיש בה ממד סובייקטיבי מובהק, ובעדויות בעל פה ובכתב שמהימנותם אינה ברורה או ודאית, כך שהסתמכות עליהם מחייבת לעתים הפעלת אינטואיציה ושיפוט אישי על ידי החוקרים.

עם זאת, טענות עובדתיות מובהקות, כאשר הן נטענות בחיבור מדעי – גם אם אינן ודאיות, וגם אם יש בהן ממד סובייקטיבי מובהק – צריכות להתבסס על מחקר רציני. מחקר מדעי יכול להיות כמותני, ויכול להיות איכותני (או לשלב בין מתודולוגיות שונות).[11] מחקר איכותני – שבו החוקרים עצמם הם כלי מרכזי[12] – עשוי להתבצע, בין היתר, באמצעות התבוננות ממושכת ושיטתית, ראיונות, צילום והסרטה, וניתוח טקסטים.[13] מחקרים איכותניים – גם אם אינם מובילים למסקנות שוודאותן מוחלטת – הם דווקא, לעתים קרובות, מסובכים יותר לביצוע ממחקרים כמותניים. שכן הם אורכים זמן רב יותר, תובעים הגדרה ברורה יותר של יעדים, ולא ניתן לנתח את תוצאותיהם באמצעות הרצה של תוכנות מחשב.[14] בדרך כלל, התרשמות או אינטואיציה אישיות שאינן מבוססות על מחקר עובדתי מעמיק אינן צריכות להיחשב כמקורות מהימנים לעובדות המשמשות בסיס לחיבור מדעי. זה, בסופו של דבר, ההבדל בין עיתונאות (ובייחוד פובליציסטיקה) לבין מחקר מדעי.[15]

6. לדעתי, תפקיד מרכזי של כתיבה משפטית בין־תחומית הוא בחינה בכלים שאינם אינטואיטיביים בלבד של הנחות עובדתיות וערכיות שהכתיבה המשפטית המסורתית רוויה בהן. בכך שגם מדעי הרוח והחברה אינם משוכללים לפי שעה די הצורך כדי לחשוף ולהוכיח במדויק את כל העובדות וההנחות הערכיות שהמשפט מבוסס עליהן או הרלוונטיות לו, אין כדי להצדיק כתיבה בין־תחומית המשעתקת ליקויים הרווחים בכתיבה המשפטית המסורתית.

---

10. השוו: Peter Caws, "The Law of Quality and Quantity, or what Numbers Can and Can't Describe", *The Qualitative-Quantitative Distinction in the Social Sciences* (Barry Glassner and Jonathan D. Monero – eds., 1989) 13, pp. 26-27.

11. ראו: Arthur A. Berger, *Media and Communication Research Methods* (2000), 16.

12. ראו נעמה צבר בן־יהושע, המחקר האיכותי בהוראה ובלמידה (מסדה, 1999), 21.

13. ראו: Bruce L. Berg, *Qualitative Research methods for the Social Sciences* (3rd ed., 1998), 2.

14. ראו שם, בעמ' 3.

15. השוו צבר בן־יהושע (לעיל, הערה 12), בעמ' 28.

nevo.co.il

לא כל שכן שיש בעיה בכתיבה על אודות משפט שאינה נזקקת למקורות המשפט ולתובנות המשפטיות המסורתיות ומעמתת אותם עם מקורות ותובנות של דיסציפלינה אחרת, אלא מתעלמת – במודע או שלא במודע – מדיסציפלינת המשפט, ממקורותיה ומתובנותיה המסורתיות.

על מאמרו של יעקב ידגר

7. מאמרו של ד"ר יעקב ידגר,[16] נושא רשימה זו, הנו, לדעתי, דוגמה לחיבור המשלב בין משפט – במקרה זה, שימוש הכרעת דין – למדעי החברה (תקשורת וסוציולוגיה), שאף כי הוא מעניין ומקורי, הרי שהוא מבוסס בעיקרו על סברות, על השערות ועל התרשמויות אישיות בלתי מבוססות די הצורך של המחבר, ולא על עובדות בדוקות.

מאמרו של ידגר, איש המחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר־אילן, מתמקד בעובדות – ההשלכות החברתיות של השידור הישיר ברדיו של ההקראה בבית המשפט המחוזי על ידי השופט יעקב צמח של תמצית הכרעת הדין במשפט הפלילי "בתיק האישי" של אריה דרעי. קיומו של שידור ישיר ברדיו של הקראת הכרעת הדין במשפט דרעי – מקרה נדיר ביותר – אכן מעורר תהייה, וראוי בהחלט למחקר בין־תחומי – תקשורתי, סוציולוגי ומשפטי. אלא שאני סבור כי טענות רבות המוצעות במאמר לוקות במידה רבה בפגמים שייחס רון שפירא, בדברים שציטטתי, לחלקים מן המחקר המשפטי המסורתי – החד־תחומי.[17] כלומר, המאמר אינו מבוסס על הקירה עובדתית של המחבר או של חוקרים אחרים; רבות מן הטענות המועלות בו אינן ניתנות להפרכה או לאישוש, וחלקן אף מעורפלות ועל כל פנים ניתנות לפירושים שונים. גם חלק מן הטענות הפרשניות המופיעות במאמר – המתייחסות לקטע מפסק הדין ששודר ברדיו ומיועדות להוכיח את כוונת השופט צמח – מתעלמות מהקשרים משפטיים שונים, ובסופו של דבר אינן מהוות אינדיקציה מספיקה לקיומה של הכוונה המיוחסת לשופט צמח ולבית המשפט. מהבחינות האלה, לא זו בלבד שלדעתי, אין המאמר מסייע באופן אמין די הצורך להארת היבטים שהמחקר המשפטי המסורתי אינו ער להם או מתעלם מהם, אלא במובנים מסוימים אף משעתק פגמים המאפיינים חלק מן השיח המשפטי המסורתי וגורעים מערכו המדעי.

8. תיתכן טענה, כי הטענות העובדתיות ולא כל שכן הטענות הפרשניות המופיעות במאמר הן במהותן בלתי ניתנות להוכחה או לאישוש, וממילא, ציפייה כי המחבר יוכיח אותן אינה מציאותית ומערבת מין בשאינו מינו.

דומה כי בהקשר הזה אפשר להבחין בין טענות עובדתיות (המתייחסות למציאות חוץ־טקסטואלית) לבין טענות פרשניות (המתייחסות למובן או למובנים של טקסט). עובדה מסוימת יכולה להתקיים או לא להתקיים. ממילא, טענות בדבר קיומן של עובדות הן בהכרח

16. יעקב ידגר, "טקס מפלג – הקראת פסק הדין במשפט דרעי כאירוע מדיה של נידוי והשפלה", דין ודברים א (תשס"ה) 299.
17. ראו לעיל, הטקסט ליד הערה 2.

nevo.co.il

נכונות או שגויות. כפי שיפורט בהמשך, אין קושי עקרוני בבדיקה – אישוש או הפרכה – של לפחות חלק מן הטענות העובדתיות הפשוטות המופיעות במאמר, כגון הטענה בדבר שיעור ההאזנה לשידור הישיר ברדיו של הקראת תמצית הכרעת הדין בעניין דרעי,[18] ואין מקום להתבסס בעניין זה על תחושות אישיות של המחבר. אך גם אם קיימות השערות, סברות או התרשמויות אישיות שמטעם עקרוני או מעשי לא ניתן לחקור – בין שיש הוכחה לאי־ניתנות זאת, ובין שהמחבר עצמו מאמין, או מחזיק באינטואיציה, שלא ניתן לחקור אותן – הרי שבכך אין כדי להצדיק התייחסות אליהן, בחיבור מדעי, כאילו היו עובדות מוכחות. מלומדים אקדמאיים – לא רק במדעי הטבע, אלא גם במדעי הרוח והחברה, ואפילו במשפטים – אינם "חייבים" להמציא פתרון לכל בעיה.[19] אין להתייחס כאל עובדה להשערה עובדתית בלתי בדוקה – או שלפחות יש אינדיקציות עובדתיות ("ראיות נסיבתיות") רציניות לאמִתותה – המבוססת על התרשמות או תחושה אישית בלתי בדוקה, גם אם אין דרך לבדוק את אותה השערה.

כמובן, מקום שבו נטען – בציבור או בכתיבה מחקרית – כי היפותזה מסוימת היא הדרך היחידה להבנת המציאות, לגיטימי להעלות דרכים מתחרות, גם אם אינן ודאיות אלא אפשריות בלבד. מטרת ההעלאה של דרכים אלו היא לתקוף את הבלעדיות הנטענת של דרך ההבנה שתוקפים. כך אני עושה ברשימה זו לעניין חלק מהטענות המועלות במאמרו של ידגר, שאותן אני תוקף על ידי העלאת אפשרויות הסותרות אותן מבלי להתיימר להוכיח את אותן אפשרויות.

9. במאמר נטען בעיקר כי שידור הרדיו של הקראת המבוא להכרעת הדין היווה אירוע מדיה ייחודי – הן בהיותו רדיופוני ולא טלוויזיוני, והן באופיו כטקס של גידוי והשפלה, כלומר, טקס שיועד להביא לגידוי ולהשפלה ציבוריים של דרעי על בסיס הצגתו כחותר תחת אֶשיות המשפט והצדק במדינת ישראל. ניסיון זה כשל, ולא הביא לסילוקו של דרעי מן הזירה הציבורית. לעומת זאת, השידור העמיק את השסעים החברתיים בישראל, ולא תרם לאשרור המבנה החברתי הקיים ולחיזוקו. במאמר מוצעים הסברים לכישלון זה. הטענה היא אפוא משולשת. ראשית, כי השידור היה "אירוע מדיה" רדיופוני, כהגדרתו בספרות שזיהתה וחקרה אירועים כאלה. שנית, כי השידור היה למעשה מעין קונספירציה. כלומר, מטרתו העיקרית לא הייתה המטרה המוצהרת, שלשמה נתבקש השידור הישיר, של סיפוק העניין הציבורי לשמוע בזמן אמִתי ובקולם של השופטים את עיקרי הכרעת הדין במשפטו של דרעי אלא לנדות ולהשפיל את דרעי (ואולי גם את המחנה החרדי בכללותו), ובכך לחזק את החברה "הנורמטיבית". שלישית, כי קונספירציה זו הייתה כושלת, ולא זו בלבד שלא הצליחה לקדם את מטרתה, אלא במידת מה אף הובילה, מטעמים שהמאמר מציע, לתוצאות שונות, ואפילו הפוכות, מאלה שהיא נועדה להשיג.

טענות אלו כולן – לרבות הבחנות שונות המופיעות במאמר בדבר מהותם, טיבם ותפקודם

18. ראו להלן, טקסט שליד הערות 24-25.

19. ראו בנדור (לעיל, הערה 2), בעמ' 114.

nevo.co.il

של אירועי מדיה – הן, במהותן, טענות עובדתיות. הציפייה היא, כאמור, כי מאמר בתחום מדעי החברה לא יציג בעיקרו השערות, סברות והתרשמויות אישיות בלתי בדוקות – מקוריות ומעניינות ככל שיהיו – אלא יתמקד בעובדות בדוקות, לרבות עובדות שקיימות אינדיקציות עובדתיות רציניות לאמִתותן. עקב קוצר היריעה לא אסקור את כל הטענות האלה, אלא אסתפק בדוגמאות אחדות.

10. בספרם של דניאל דיין ואליהוא כץ על אודות אירועי מדיה,[20] שניתוחו הוא נקודת המוצא של ידגר, "אירוע מדיה" מוגדר כשידור הכולל כמה רכיבים הכרחיים. רכיבים הכרחיים אלו הם, כסיכומו של ידגר –

> שידורים [ה]מהווים הפרעה או "שבירה" של השגרה; השידורים הם מונופוליסטיים, במובן זה שכל הערוצים משדרים אותם, על חשבון לוח השידורים הרגיל שלהם; אלו הם שידורים חיים וישירים; האירועים מאורגנים מחוץ לאמצעי התקשורת, בדרך כלל על ידי מוסדות ממסדיים מובהקים; האירועים מתוכננים מראש לפרטיהם; הם מוצגים בטקסיות ובחגיגיות, במעין הילת קודש; הם מחשמלים קהלים גדולים; הם מאופיינים בנורמה של צפייה (הנורמה היא ש"כולם צופים בשידור"); הם הגמוניים, ומוצגים כהיסטוריה בהתרחשותה; ולבסוף, "אפילו כאשר השידורים עוסקים בקונפליקט – כפי שהם אכן עושים – הם מעלים על נס לא את הקונפליקט כי אם את ההתפייסות. ... השידורים הללו מאחדים חברות בפעימת לב קולקטיבית ומעוררים את אשרורה של הנאמנות לחברה ולסמכות הלגיטימית בה.[21]

המחבר מסכים עם ביקורתו של ג'יימס קארי,[22] הטוען כי רכיבי "התכנון המפורט מראש" ו"האופי הפייסני, המפשר והמאחד" אינם הכרחיים, וכי יש גם אירועי מדיה – ובתוכם אירוע מסוג נידוי והשפלה, שבו מתמקד מאמרו של ידגר – הנעדרים אותם.[23]

אחדים מרכיבים הכרחיים אלו מנוסחים בידי דיין וכץ במעורפל עד מאוד, אך על כך אין להלין כמובן על ידגר. באשר לרכיבים האלה נראה כי אין מנוס מלהשלים עם כך שבחינת התקיימותם תכלול גם ממד של הערכה והתרשמות אישית, שכן הם מבוססים במידה רבה על דימויים רגשיים מצועפים, כמעט חסרי מובן, או לפחות עמומים מאוד (כגון: "מעין הילת קודש", "מחשמלים", או "פעימת לב קולקטיבית"). עם זאת, נראה כי לפחות לגבי חלק מן הרכיבים או יסודות שלהם ניתן לבדוק, למִצער באופן גרעיני, אם הם מתקיימים.

---

20. Daniel Dayan and Elihu Katz, *Media Events: The Live Broadcasting of History* (1992).

21. ידגר (לעיל, הערה 16), בעמ' 301.

22. James W. Carey, "Political Ritual on Television: Episodes in the History of Shame, Degradation and Excommunication", *Media, Ritual & Identity* (Tamar Liebes and James Curran – eds., 1998) 42.

23. ראו ידגר (לעיל, הערה 16), בעמ' 306.

nevo.co.il

11. טלו, לדוגמה, את הדרישה לכך ששידורים המהווים אירועי מדיה יהיו "מאופיינים בנורמה של צפייה (הנורמה היא ש'כולם צופים בשידור')". בקשר להתקיימות רכיב זה באשר לשידור הישיר ברדיו של הקראת המבוא להכרעת הדין של דרעי כתב ידגר:

> אף על פי שבהיעדר נתונים אין ביכולתי להוכיח את טענתי זו, אני סבור שהשידור לווה בנורמה של צפייה, או ליתר דיוק במקרה זה – בהאזנה. היה ברור ש"כולם מאזינים" לשידור פסק הדין. בניגוד לאירועי מדיה טלוויזיוניים, לא חייבה ההשתתפות (הסבילה) באירוע את אי־ההגעה לעבודה. אפשר היה להשתתף באירוע, כמאזין, ובו בזמן להגיע לעבודה.[24]

בהערת שוליים חשובה המוצמדת לדברים האלה ידגר מוסיף ומציין:

> למרבה הצער, אין נתונים עקביים ושיטתיים באשר למספר המאזינים לשידור הקראת גזר הדין. שלא כמו נתוני הצפייה בטלוויזיה, אין מידע זמין על החשיפה לתכניות רדיו וההאזנה להן בזמן אמת. הנתונים הקיימים היחידים הם ההרגלים הכלליים של האזנה לרדיו. יתר על כן, האופי הרדיופוני של השידור אִפשר למאזינים להקשיב לשידור בזמן שהם עסוקים בפעולה ראשית אחרת (כמו עבודה, נהיגה וכולי), ולפיכך מסבך עוד יותר את הרעיון של בלעדיות האירוע.[25]

ואולם כלל לא ברור לי אם אכן הייתה "נורמה של האזנה" לשידור. הקראת הכרעת הדין הייתה בשעות הבוקר, בשעה שחלק ניכר מן הציבור שוהה ככל הנראה במקומות העבודה. האומנם יש נוהג רחב של האזנה לרדיו – לרבות ל"אירועי מדיה" – תוך כדי עבודה? ייתכן שכך הוא הדבר, אך עניין זה בוודאי אינו מובן מאליו שאינו טעון בדיקה. הטענה כי "אין מידע זמין על החשיפה לתכניות רדיו [מסוימות] וההאזנה להן בזמן אמת" אינה מובנת לי. ראשית, הדעת נותנת כי מחקרים אקדמיים נועדו לספק מידע, ולא להסתמך אך ורק על "מידע זמין" שקיים ממילא. שנית, מבלי להתיימר לבקיאות בשיטות מחקר של מדעי החברה, איני רואה מניעה, בייחוד כשמדובר ב"אירועי מדיה", לנסות ולבדוק את שיעור ההאזנה גם כעבור זמן מה. תוצאות של בדיקה כזאת, גם אם תהיה מהימנותן אולי פחותה מן המהימנות של מדידת "רייטינג" בזמן אמִתי, אם יצביעו על שיעור האזנה גבוה ביותר, כנדרש מאירועי מדיה, הן עשויות להוות הוכחה סבירה לשיעור ההאזנה, בוודאי יותר מן ההתרשמות האישית של מחבר יחיד. שלישית, כאמור, גם בהנחה שאין כל אפשרות לקבל נתונים בעלי מידת מהימנות סבירה על אודות שיעור ההאזנה לשידור, ועל כל פנים שהדבר לא היה אפשרי בעת כתיבת המאמר, אין בכך כדי להוות תחליף לבדיקה ממשית של העובדות. דברים אלו נכונים גם אם "נורמה של האזנה" אינה מתייחסת להאזנה בפועל אלא לקיום תודעה חברתית בדבר חשיבות ההאזנה. אם לא ניתן לבסס קיום עובדה החיונית לתזה או לתאוריה מסוימת, הרי שאין יסוד מדעי לאותה תזה או תאוריה.

24. שם, בעמ' 308.

25. שם, שם, הערה 23.

nevo.co.il

12. דוגמה נוספת: לדברי ידגר, "בית המשפט הוא גם הגוף הציבורי, המצוי עמוק בתוך הממסד, שארגן את האירוע, כשאמצעי התקשורת משתפים עמו פעולה". אך האם בית המשפט הוא שארגן את שידור הרדיו, ואילו אמצעי התקשורת רק "שיתפו עמו פעולה"? אב בית הדין הקריא את עיקרי פסק הדין, כמתחייב בכל משפט פלילי (גם ברוב המכריע של המשפטים, שאינם משודרים) מכוח סעיף 182 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], תשמ"ב-1982, שבו נקבע, בין היתר:

> בית המשפט יקרא את הכרעת הדין על נימוקיה בפומבי ...; בית המשפט רשאי – במקום לקרוא את הכרעת הדין – למסור לנאשם העתק ממנה ולהסביר בפומבי את עיקרי תכנה.

אמנם ייתכן שניתן היה לקצר את הקטע המוקרא (הגם שכשלושים העמודים שהקריא השופט צמח הנם כ־5% בלבד מהכרעת הדין המלאה), אך ספק אם פירוט בהיקף גדול יחסית של נימוקי בית המשפט במסגרת שימועה של הכרעה המעוררת עניין ציבורי מיוחד שמור דווקא לפסקי דין שהקראתם משודרת בשידור ישיר ברדיו.[26] בית המשפט אף לא יום את השידור אלא נענה בעניין זה לבקשה של כלי התקשורת,[27] ולא הוכח כי בוצע ארגון כלשהו על ידי בית המשפט של שידור הרדיו. המחבר מוסיף:

> האירוע הוצג באופן טקסי וממלכתי, הן על ידי מנחה האירוע – השופט יעקב צמח שקרא את פסק הדין – והן על ידי השדרנים, הפרשנים שליוו את השידור.[28]

ואולם, כך נדמה לי, השופט צמח לא "הנחה" שום "אירוע" אלא הקריא את עיקרי הכרעת הדין, כשם שהחוק, כאמור, מחייב אותו לעשות (אם בחר שלא להקריא את הכרעת הדין במלואה). המחבר אינו מבהיר במה התבטא אותו "אופן טקסי וממלכתי" שבו "האירוע הוצג", ובמה אופן זה שונה מן "הטקס הממלכתי" השגרתי של הקראת הכרעות דין או עיקריהן. לא הוכח – או נבדק – כל קשר בין "הנחיית האירוע" על ידי השופט צמח לבין דברי "השדרנים, הפרשנים", שגם בעניינם לא הוסברה הטענה כי הציגו את האירוע באופן טקסי וממלכתי, ולא כל שכן גם לא הוכחה ואפילו לא הודגמה. בהיעדר אינדיקציה אחרת, נראה כי המחבר – שנים לאחר השידור – הסתמך בעניין זה רק על זיכרונו ועל החוויה האישית שנחקקה אצלו.

---

26. ייתכן כי אינדיקציה מסוימת לנכונות או לאי־הנכונות של טענות המחבר בעניין זה הייתה עשויה להימצא בהשוואה, שלא נערכה במאמר, בין ההיקף והסגנון של ההקראה בעניין דרעי לבין אלה שהיו במקרים אחרים – כגון במשפטיהם הפליליים של "הבנקאים" (ת"פ (י־ם) 90/524 מדינת ישראל נ' בנק לאומי לישראל בע"מ, (טרם פורסם)), של יצחק מרדכי (ת"פ (י־ם) 3185/00 מדינת ישראל נ' מרדכי (טרם פורסם)), או של רעי חורב וסיגלית חימוביץ' בגין רצח אסף שטיירמן (תפ"ח (ת"א) 1005/01 מדינת ישראל נ' חורב (טרם פורסם)) – שעוררו סקרנות ציבורית ותקשורתית ניכרת אך לא שודרו ברדיו בשידור ישיר.

27. ראו ידגר (לעיל, הערה 16), בעמ' 307, הערה 22.

28. שם, שם.

nevo.co.il

13. ד"ר ידגר כותב:

> כצופה משתתף, נדמה לי שלא יהיה זה מופרך לטעון גם שהאירוע השמל קהלים גדולים: כאלו שתמכו בפסק הדין וחגגו את מה שהם ראו כניצחון החוק והצדק, וכאלו שתמכו בנאשם וראו את המשפט כולו, בראשו פסק הדין המאשים, כרדיפתם של דרעי והקהל המיוצג על ידו על ידי הממסד.[29]

הביטוי "צופה משתתף" רומז כמדומה לסוג שכיח של מחקר איכותני, שבו החוקר משתתף בעצמו באירוע הנחקר, ובעת ובעונה אחת צופה בו ומתעד את חוויותיו במהלך ההשתתפות והצפייה.[30] אך ההיזקקות לכינויה של מתודולוגיית מחקר מקובלת אינה משכנעת כאן. ראשית, בהיעדר דיווח על תיעוד מפורט וקפדני שנעשה בעת האירוע או בסמוך לאחריו, סביר להניח כי המחבר מסתמך אך על זיכרונו הכללי מחוויותיו מלפני שנים. שנית, וכאן לדעתי עיקר הקושי, המחבר – לפחות ככל שהדבר עולה מן הכתוב במאמר – לא צפה מקרוב, כמשתתף, בכל אחת מקבוצות האוכלוסייה ("הקהלים הגדולים") שלפי התרשמותו "חושמלו" משמיעת קולו של השופט צמח המקריא את עיקרי הכרעת דינו של דרעי. "הצפייה וההשתתפות" אינה אלא אינטואיציה הנשענת על זיכרונות ישנים, שבמאמר לא נטען כי תועדו בזמן אמִתי, ושאין כל ביטחון האם הם מבוססים על ההתרשמות מהשפעת שידור הרדיו המסוים, או מדעת הקהל (או הקהלים) כפי שהתפתחה לאחר מתן פסק הדין (ולאו דווקא בזיקה לשמיעת שידור הרדיו) ואולי אף לפניו.

14. ידגר, בחלק מרכזי של מאמרו, עוסק בפרשנות הטקסט של פסק הדין שהקראתו שודרה ברדיו.[31] מטרת הפרשנות היא לשכנע בדבר קיום תכלית, או מגמה, של השופטים בניסוח פסק הדין ושידור הקראתו. אכן, תנאי ללגיטימיות של טענות פרשניות הוא בדרך כלל התיישבותן עם הטקסט המתפרש.[32] בהיעדר התיישבות כזאת קשה לומר כי מדובר בפרשנות של הטקסט.[33] עם זאת, אם – כמו במאמרו של ידגר – תכלית הדיון היא להוכיח מטרה מסוימת של יוצרי הטקסט, הרי שעצם ההתיישבות של אותה מטרה עם הטקסט לא תהווה אינדיקציה מספקת לקיום המטרה אם הטקסט מתיישב גם עם העדר המטרה אצל היוצרים.

---

29. שם, בעמ' 307.
30. ראו צבר בן־יהושע (לעיל, הערה 12), בעמ' 52.
31. ראו ידגר (לעיל, הערה 16), בעמ' 309-310.
32. קיימות גם גישות אחרות. ראו, לדוגמה: Stanley E. Fish, *Is There a Text in the Class?: The Authority of Interpretive Communities* (1980). לצורך רשימה זו אין צורך להעמיק בשאלה הזאת.
33. ראו אהרן ברק, פרשנות במשפט (כרך ראשון: תורת הפרשנות הכללית, נבו, תשנ"ב), 125-126; בג"ץ 2257/04 סיעת חד"ש-תע"ל נ' יו"ר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה־17 (טרם פורסם; ניתן ביום 8.8.2004), בפסקאות 21-24 לפסק הדין של הנשיא ברק והאסמכתאות שם.

nevo.co.il

שכן, אם תכלית הפרשנות היא להוכיח "מציאות" – ובמקרה זה קיום מצב נפשי של מטרה אצל היוצרים – הרי שהטקסט יספיק להוכחת מטרה כזאת רק אם הדרך הסבירה היחידה, או לפחות הדרך הסבירה ביותר, לפרש אותו היא כמעיד על קיום אותה מטרה, וגם זאת אם אין נתונים אחרים, מלבד הטקסט, המטילים ספק בקיומה. לכן, לא כל פרשנות אפשרית של טקסט מבחינת לשונו תהיה לגיטימית אם תכלית הפרשנות חורגת מן הטקסט עצמו, והפרשנים מבקשים להוכיח באמצעות הטקסט עובדה החיצונית לטקסט והחורגת ממנו, כגון הכוונה הסובייקטיבית של יוצרי הטקסט.

בכך שאולי לא ניתן לבדוק את מטרת היוצרים או כל עובדה אחרת אלא באמצעות הטקסט, והטקסט הוא רב־משמעי בהקשר זה, אין כדי להפוך לקבילה מבחינה מדעית הסתפקות בכך שהמטרה שהמחבר מייחס ליוצרי הטקסט עשויה להתיישב עם הטקסט. אכן, אי־ניתנות להוכחה אינה הופכת טענה עובדתית למוכחת או לבדוקה (גם אם במדעי החברה אין עומדים בהכרח על הוכחה מוחלטת).

עם זאת, נראה לי כי לא מן הנמנע, גם בכתיבה מדעית, להסתמך על טקסט לצורך הוכחת עובדות החיצוניות לאותו טקסט אם ההסתמכות היא על הפרשנות הסבירה היחידה – או לפחות הפרשנות הסבירה ביותר – של הטקסט, ואילו כל פרשנות אחרת שלו, גם אם היא אפשרית מבחינה לשונית, אינה מתקבלת על הדעת או סבירה בהקשר הדברים.

15. על רקע זה אני מבקש לפנות לאותם חלקים של המאמר המוקדשים לניתוח פרשני של הטקסט של פסק הדין ששודר.[34] חלקים אלו יש לראות על רקע היותו של "אירוע מדיה" מכוון להשגת תכלית על ידי השולטים בו והמארגנים אותו. כדברי ד"ר ידגר:

> הנרטיב שעליו הם [אירועי מדיה] מתבססים מגלם את תפיסת העולם שרוצים לקדם ולהפיץ מי שמארגנים ומפיצים את האירוע.[35]

ובהמשך:

> קהלו של אירוע המדיה חייב לקבל את "קריאת הטקס" באותה הרוח שהתכוונו אליה המארגנים כדי שזה ישמש כאמצעי של כוח.[36]

כלומר, לצורך חשיפת המשמעות של אירוע מדיה – ועל כל פנים של השידור הישיר של הקראת עיקרי הכרעת הדין במשפט דרעי – יש צורך לעמוד על כוונתם של מארגני האירוע, שהם, לשיטתו של ידגר, השופטים (וליתר דיוק, אב בית הדין השופט צמח). הטקסט המוקרא אינו יכול להתפרש אפוא תוך ניתוק מכוונת יוצריו. מבחינה זאת, כאשר מדובר בפסק דין, קשה לפרשו ולהתעלם ממשמעותו "המשפטית הפורמלית", גם אם מבקשים

34. ראו ידגר (לעיל, הערה 16), בעמ' 308 – פרק ג ("הקראת פסק הדין במשפט דרעי כאירוע מדיה של נידוי והשפלה"), סעיף 2 ("דמותו של דרעי כתככן מושחת"), סעיף 3 ("דרעי כאב טיפוס של חרדי"), וסעיף 4 ("דרעי כמכחישם של החוק והסדר").

35. שם, בעמ' 324.

36. שם, בעמ' 325.

nevo.co.il

להוכיח כי כוונת השופטים בניסוח פסק הדין לא הייתה, ביסודה, משפטית אלא נועדה גם להשגת תכליות אחרות. לדעתי, טיעוניו של ידגר בעניין הזה אינם משכנעים. גם כאן אסתפק בכמה דוגמאות.

16. סעיף 3 של פרק ג נושא את הכותרת: "דרעי כאב טיפוס של חרדי".[37] המחבר כותב:

> שתיים מהתכונות השליליות ביותר המיוחסות לדרעי על ידי הטקסט ראויות לתשומת לב מיוחדת: דרעי מצטייר כסחטן וכמשתמט. ... את הטקסט של הטקס, כמו כל טקסט, יש לקרוא ולהבין בהקשרו הרלוונטי. ... אחד הממדים של ההקשר הרלוונטי הוא השיח הדומיננטי בישראל סביב המתח או השסע בין חרדים לחילוניים. במסגרתו של שיח זה, המוכר לכל משתתף או צופה בזירה הפוליטית בישראל, מוצגות הסחטנות וההשתמטות כשני המאפיינים הבולטים ביותר של הקהילה החרדית. דמותו הסטריאוטיפית של ה"חרדי" היא בראש ובראשונה דמותו של מי שסוחט את כספי הציבור ... ומשתמט מלמלא את חובותיו לציבור ...[38]

המסר של הסעיף הזה ומקומו במסגרת הדיון הכולל אינם ברורים. קשה להבין האם הכוונה היא לכך, ששידור ההקראה של פסק הדין לא היה אירוע של נידוי והשפלה לדרעי בלבד אלא לציבור החרדים כולו, או לכך שהטעמת היותו של דרעי חרדי יועדה על ידי השופטים (או על ידי השופט צמח) לתרום לנידויו ולהשפלתו. אך יהיה הדבר כאשר יהיה, הטיעונים בסעיף זה הם בעייתיים. הסעיף כולל שני טיעונים עיקריים – האחד מבוסס על הצגת דרעי בפסק הדין כסחטן וכמשתמט, והאחר מבוסס על כך שהשופט צמח הגה את המילה "מוסֵר" כ"מוייסֶר".

17. אכן קשה לחלוק על כך שדרעי מצטייר מפסק הדין כסחטן וכמשתמט. אך מה מקור החיבור לחרדים? האומנם ניתן לומר בביטחון, כעובדה שאין עליה עוררים, כי "[במסגרת] השיח הדומיננטי בישראל סביב המתח או השסע בין חרדים לחילוניים, ... המוכר לכל משתתף או צופה בזירה הפוליטית בישראל, מוצגות הסחטנות וההשתמטות כשני המאפיינים הבולטים ביותר של הקהילה החרדית"?[39] בהערת השוליים היחידה שעליה הדברים נסמכים נכתב, כי "שיח זה הגיע לביטוי בוטה בתעמולת הבחירות שניהלה מפלגת 'שינוי', בראשותו של יוסף לפיד, כמערכת הבחירות של 1999, שלושה חודשים לאחר המשפט".[40] לטעמי, גם ההתייחסות הבלתי מתועדת לתעמולת הבחירות של "שינוי" אינה זהירה די הצורך. אך אפילו אם היא מדויקת לחלוטין, לא ברור כיצד ניתן ללמוד מכך שמפלגה מסוימת, המציגה את הסחטנות וההשתמטות כשני המאפיינים הבולטים ביותר של הקהילה החרדית, זכתה

37. שם, בעמ' 316.
38. שם, שם.
39. שם, שם.
40. שם, שם, הערה 47.

nevo.co.il

בבחירות בהמישה עשר חברי כנסת מתוך מאה ועשרים, כי תפיסה זאת – כפי ש"מוכר לכל משתתף או צופה בזירה הפוליטית בישראל" – מייצגת את "השיח הדומיננטי בישראל". ארשה לעצמי, גם אם איני "משתתף או צופה" במובן המדעי הרציני בזירה הפוליטית בישראל, לומר שאמירה זאת פשוט אינה נכונה. שכן, ספק רב אם בעניין זה קיים שיח דומיננטי, ועל כל פנים היחס לקהילה החרדית בישראל מורכב ורחוק מלהיות חד־משמעי.

18. לעניין צורת ההגייה של השופט צמח את המילה "מוסר" ידגר כותב בין היתר:

> המונח ההלכתי הרלוונטי הוא "דין מוסר", שעיקרו איסור "נתינתו" של יהודי בידי גויים. התרבות החרדית שממנה צומחת סוגיית המוסר ושבמסגרתה היא כה רלוונטית, זרותה עולה בראש ובראשונה מהתעקשותו של השופט צמח לוותר על ההגייה העברית המקובלת (הספרדית) של "מוסר", ולדון דווקא ב"אימת המוייסר", בהגייה אשכנזית, השמורה כיום באופן בולט לחרדים. ... הביטוי הזה, במבטאו האשכנזי, הוא עדות ורמז לכך שהשופט צמח מתייחס לתרבות זרה, מוזרה, גלותית – התרבות החרדית.[41]

אך האם לא ייתכן, כי צורת ההגייה "החרדית" היא זאת שנשמעה מפי העדים, ולכן היא נתפסה על ידי בית המשפט כרכיב של המושג עצמו, כלומר, "מוייסר" אינו "מוסר"? לדוגמה, משמעות המילה "chutzpa" (במלעיל) – שהיא, בערך: עוז רוח מתגרה – שונה ממשמעות המילה "חוצפה" (במלרע). אם שופט שהיה מקריא ציטוט מדברי עדים שאמרו "chutzpa" היה מבטא "חוצפה", היה בכך בוודאי עיוות מהותי של דברי העדים וכוונתם, ואפילו הטעיה. ייתכן שכך גם לגבי "מוייסר", שאינו "מוסר". אפשרות אחרת היא כי ההיגוי "מוייסר" מפי השופט צמח נועד להטעים את יחסו השלילי למושג, לא בשל היותו חלק מהעגה החרדית אלא משום ש"מוייסר" מבטא גינוי חריף של התנהגות טובה וישרה, ובוודאי פטריוטית, של הסגרת פושעים למשטרה – שבית משפט בוודאי צריך לעודד. אפשרות שלישית היא כי אב בית הדין, השופט צמח, שהוא יהודי דתי, חפץ להטעים את ההבחנה בין "דין מוסר" הדתי לבין "דין מוייסר", שאינו אלא עיוות עברייני נלעג. מכל מקום, איני סבור כי ניתן לטעון דבר בעניין זה מבלי לברר את האופן שבו ביטאו העדים הרלוונטיים עצמם את המילה, דבר שהמחבר כנראה לא עשה. ועל כל פנים, נראה לי שייחוס לבית המשפט, על יסוד היגוי של מילה מסוימת, של יחס מתנכר ליהודים חרדים, אינו מבוסס די הצורך. אכן, עיקר מעיינם של השופטים וכישוריהם המקצועיים אינם בהכרת בניסוח פסקי הדין, ולא כל שכן בהגייתם, ולכן, ייחוס משמעות מהותית לרימוזים ולהשתמעויות שלא הוצהרו בבירור בפסק הדין הוא בעייתי.[42]

---

41. שם, בעמ' 317.

42. השוו בנדור (לעיל, הערה 2), בעמ' 110-111.

nevo.co.il

19. המאמר אינו מבסס כראוי עוד שורה של טיעונים עובדתיים, שכאמור, ביכולתי להתייחס כאן רק למקצתם. אך בסופו של דבר, כך נדמה לי, הקושי העיקרי הוא בטענה שבה המאמר מתמקד, לגבי ההשפעה (או אי־ההשפעה) של "אירוע המדיה" – שידור הקראת פסק הדין – על הציבור הישראלי לפלגיו השונים. בעניין זה כתב ידגר:

> בקצה האחד נמצא מה שיכונה כאן המחנה החילוני־האשכנזי־הקיצוני שנציגיו הקולניים הדגימו יפה את הפנמתו של המסר ה"נכון" של אירוע המדיה של ההשפלה בערב הבחירות, לאחר שהתבררו הן ניצחונו של אהוד ברק והן התחזקותה המדהימה של מפלגתו של דרעי, בהפכם את הקריאה "רק לא ש"ס" לסממת הניצחון של אהוד ברק בתגיגות הניצחון. התנגדותם הנחרצת של נציגי המחנה המנצח לנהל את המשא ומתן הקואליציוני עם אריה דרעי או עם שלוחיו יכולה גם היא להתפרש כהפנמה ראויה של טקס הנידוי וההשפלה.
>
> לעומתם, בקצה האחר של קשת התגובות עמדו המוני מצביעי ש"ס, שהפכו את הצבעתם למפלגתו של דרעי למעין מעשה של מחאה, כשהם מעניקים לה שבעה עשר מנדטים והופכים אותה למפלגה השלישית בגודלה. הצבעה זו יכולה להתפרש, בין היתר, כפרשנות התרנית של קהל אירוע המדיה: במקום לגרש, להוקיע ולהגלות את האשם המושפל, בחרו המצביעים הרבים לבחור בו כנציגם בכנסת ולחזק את כוחו הפוליטי באופן דרמטי.
>
> סבורני, שניתן לאתר גם אופן תגובה שלישי (ככל הנראה תגובתו של הרוב הישראלי), שעיקרו אדישות: מי שלא יצאו בגלוי נגד דרעי, שלא דרשו את סילוקו והוקעתו, שהיו מוכנים לנהל עמו משא ומתן, אך עם זה לא הפכוהו לגיבורם ולמנהיגם. למעשה הקהל הזה מדגים (גם אם באופן מעודן משהו) גם הוא את כישלונם של מארגני אירוע המדיה ביצירת התגובה הציבורית הראויה, שכן הוא נמנע מלמלא באופן פעיל את החלק המיועד לו – הדרישה הפומבית לגירושו של "גיבור הטקס" מהזירה הציבורית.[43]

והנה, גם אם נניח כי בית המשפט התכוון להשיג את התוצאות שלא הושגו (אלא בקרב "המחנה החילוני־האשכנזי־הקיצוני"), וכי העמדות של שני המחנות "הקיצוניים" נגרמו, או לפחות חוזקו, על ידי פסק הדין, הרי שאין במאמר כל עובדות המהוות אינדיקציה לכך שדווקא "אירוע המדיה" – כלומר, השידור הישיר בשתי תחנות הרדיו המובילות של הקראת עיקרי הכרעת הדין בקולו של השופט צמח, בשונה מעצם ההקראה הפומבית של עיקרי הכרעת הדין ופרסומה, כנדרש בכל משפט פלילי – כוון להשגת מטרה מסוימת (שלגבי קבוצת הרוב לא הושגה); גרם להשגתה בקרב מחנה קיצוני אחד; וגרם להשגת היפוכה בקרב מחנה אחר.

43. ידגר (לעיל, הערה 16), בעמ' 323.

nevo.co.il

השאלה מהי, אם בכלל, מידת השפעתם הציבורית של פסקי דין פליליים – מרשיעים או מזכים – בעניינם של אישי ציבור (או פסקי דין "פוליטיים" בכלל) היא שאלה מרתקת, הראויה בוודאי למחקר. ואולם לא זו השאלה שעמדה במוקד מאמרו של ד"ר ידגר. כפי שעולה אפילו משמו של המאמר, הוא ביקש לעמוד על השידור הישיר של הקראת פסק הדין במשפט דרעי כאירוע מדיה של נידוי והשפלה. והנה, המאמר אינו קושר כלל את התגובה (או אי־התגובה) הציבורית והפוליטית לפסק הדין לכך שהקראתו שודרה בשידור ישיר ברדיו אלא בדרך של השערות ללא גיבוי מחקרי. לא מובאת כל אינדיקציה לכך שאפילו אדם אחד (זולת המחבר עצמו?) הושפע מן השידור הישיר ברדיו או לכך שבית המשפט התכוון לכך שהשידור כשלעצמו (לעומת נימוקי פסק הדין) יביאו להשפעה. במאמר גם אין ניסיון להשוות את ההשפעה (או אי־ההשפעה) של פסק הדין לאלה של פסקי דין "פוליטיים" אחרים, שהקראתם לא שודרה בשידור ישיר ברדיו.

על רקע זה, בצירוף הקשיים הנוספים שעליהם עמדתי, נראה לי, כי הטענות התאורטיות השונות שהמאמר מציע בדבר מהותם של אירועי מדיה, ההבחנה בין אירועי מדיה מסוגים שונים, השפעתם של אירועי מדיה וגורמים לכישלונם, אינן מוכחות ואף אינן מודגמות על ידי מקרה דרעי.

20. המאמר של ד"ר ידגר עוסק אפוא בנושא חשוב ומסקרן הראוי ביותר למחקר: השידור הישיר והנדיר ברדיו של הקראת הכרעת דין. המאמר כולל טענות מקוריות ומעניינות, ובחלקן מפתיעות. הוכחתן של טענות אלו, ולפחות סיפוק אינדיקציות עובדתיות משמעותיות לנכונותן, הייתה יכולה להיות בעלת ערך עצום, שהיה ממחיש את הפוטנציאל הרב שיש במחקר בין־תחומי בעניינים של משפט ואת חשיבותו של מחקר כזה. המאמר מאכזב דווקא בשל איכויותיו והפוטנציאל הבלתי ממומש שלו.

כפי שציינתי בפתח הרשימה הזאת, השכלתי היא בתחום המשפט בלבד. בשנים האחרונות מטריד אותי החשש – ברוח הביקורות של פוזנר[44] ושל שפירא[45] – כי עבודתי שלי אינה אלא "דין ודיבורים". מבחינה זו, יש בביקורתי על מאמרו של ידגר גם ביקורת עצמית. אפילו על רשימה זו.

---

44. Posner (לעיל, הערה 1).
45. שפירא (לעיל, הערה 2).

nevo.co.il